

ТМ	Г. XXXVII	Бр. 1	Стр. 459-478	Ниш	јануар - март	2013.

UDK 338.48 : 502.131.1 (497.11 Стара Планина)

Оригиналан научни рад

Примљено: 25.02.2012.

Ревидирана верзија: 10.07.2012.

Одобрено за штампу: 21.03.2013.

Букашин Шушић

Дејан Ж. Ђорђевић

Универзитет у Нишу

Економски факултет

Ниш

ТУРИСТИЧКИ ЦЕНТАР НА СТАРОЈ ПЛАНИНИ – ЕКОЛОШКИ ИЛИ ЕКОНОМСКИ НЕУСПЕХ?

Апстракт

Планирање привредног развоја, а посебно туризма, данас је потребно ускладити са начелима одрживог развоја. Савремени концепт одрживог развоја туризма не укључује само еколошку, већ и социокултурну и економску одрживост. Концепт одрживости подразумева утврђивање граничних вредности развоја туризма, односно дефинисање капацитета носивости туристичке дестинације. У тесној вези са одрживим развојем је и капацитет носивости туристичке дестинације који подразумева њену способност да развија туризам, а да се при томе не наруши окружујућа средина – природна, изграђена и социокултурна. Циљ рада је утврђивање сагласности досадашњих планова и стратегија развоја туризма у Парку природе Стара планина са концептом одрживости и концептом носећег капацитета туристичке дестинације. Имајући у виду да је најинтензивнија изградња туристичке инфра и супраструктуре предвиђена у I и II зони заштите, намера нам је да укажемо на негативне утицаје туризма на окружујућу средину и, уопште, на економску одрживост предвиђених праваца развоја туризма у Парку природе.

Кључне речи: одрживи развој, капацитет носивости, заштићена подручја, Стара планина

TOURIST RESORT ON STARA PLANINA MOUNTAIN – ECOLOGICAL OR ECONOMIC FAILURE?

Abstract

Planning of economic development, especially tourism, nowadays needs to be harmonized with the principles of sustainable development. The modern concept of sustainable tourism development includes not only ecological but also socio-cultural and economic sustainability. The concept of sustainability involves determining the limits of tourism development and defining the carrying capacity of tourist destinations. Closely related to sustainable development is the carrying capacity of tourist destinations, which implies its ability to develop tourism without violating the surrounding environment, whether natural, built, or socio-cultural. The aim of this paper is to determine the level of compliance of the previous and current plans and tourist development strategies in the Nature Park "Stara Planina" with the concept of sustainability and the concept of tourism carrying capacity.

Key words: Sustainable Development, Carrying Capacity, Protected Areas, Stara Planina Mountain

УВОД

Туристичка делатност подразумева рационално коришћење свих расположивих антропогених и природних ресурса. Та рационалност укључује активну заштиту окружујуће средине, односно економског развоја који омогућава задовољавање потреба туриста, унапређење живота локалне заједнице и очување квалитета животне средине. Зато концепту одрживог развоја треба да буде основа управљања туристичком делатношћу, што ће омогућити остваривање различитих економских и некономских циљева, уз истовремено очување еколошке равнотеже и биолошке разноврсности, културних вредности и социјалног интегритета. Заправо складан одрживи развој подразумева поштовање неколико кључних принципа: међугенерациску једнакост, генерацијску једнакост (социјалну правду и смањење сиромаштва), економски развој уз очување окружујуће средине, рационално коришћење расположивих ресурса и учешће јавности у доношењу одлука о економском развоју (Mcherker, 2003, стр. 2).

Са аспекта туризма основни принципи одрживог развоја су веома прихватљиви, јер је туризам једина делатност која, чувајући окружујућу средину, чува своју материјалну супстанцу без које нема сопственог развоја. Наиме, туристичке потребе се задовољавају у нетакнутом и незагађеном природном амбијенту и очуваном културно-историјском наслеђу.

„Одређени проблем у операционализацији ових принципа у туризму, ствара нужна инфраструктура, без које и најбољи или најатрактивнији или најочуванији локалитети не могу туристички опстати” (Vukanić, 2010, стр. 4).

Очигледно, без инфра и супраструктуре, а то значи често и драстичне интервенције у природној средини, туризам се не може развијати, односно постојати.

Концепција одрживог развоја често се поистовећује са заштитом природне средине и начелом еколошке одрживости. Еколошка одрживост гарантује компатибилност развоја са очувањем и одржањем основних еколошких процеса, биолошке разноликости и биолошких ресурса. Ради очувања природне средине најзначајнији циљ туристичке политике је

„осигурање оптималног задовољења многобројних туристичких потреба свих људи унутар способних организација и у ненарушеној природној средини, водећи при томе рачуна о интересима становништва и туристичких подручја” (Krippendorf, 1986, стр. 106).

Еколошка одрживост укључује изградњу саобраћајница и интензитет саобраћаја сагласан физичком капацитету средине, снабдевање водом, електричном енергијом, одвођење комуналних вода, одлагање чврстог отпада итд.

Социо-културна одрживост се манифестује у компатибилности развоја са очувањем културе и система вредности људи на које тај развој утиче и трајно одржање идентитета локалне заједнице. У случају туризма, социокултурна одрживост подразумева способност заједнице да прихвати нове инпуте-туристе на краћи или дужи период и да упркос томе настави да функционише без друштвене дисхармоније. Негативни утицаји туризма на социјалну слику одређене заједнице манифестују се у стварању до тада непостојећих разлика међу групама људи или до продубљивања већ постојећих разлика. Социо-културна одрживост укључује и друге друштвене и демографске проблеме, као што су расположива радна снага или обучено особље. И управо, један од основних задатака концепта одрживог развоја је поштовање социо-културне аутентичности заједнице домаћина, очување савременог културног наслеђа и традиционалних вредности, као и стварање толеранције и разумевања између култура (www.cenort.org). Такође, одрживи туризам треба да обезбеди висок ниво задовољства туриста и осигура туристима садржајно искуство.

Економска одрживост треба да омогући ефикасни економски развој и такво управљење ресурсима које ће моћи да користе и будуће генерације. Циљ одрживог развоја је да обезбеди економско благостање садашњим и будућим генерацијама.

Одрживи туризам ставља нагласак на равнотежу између енвајронменталних, друштвених и економских аспеката туризма и потребе

очувања одрживости у свим сегментима туризма. Према WTO, принципи одрживог развоја туризма применљиви су у свим врстама туризма, укључујући масовни туризам и специфичне сегменте туризма, као и у свим типовима туристичких дестинација. Дакле, одрживи туризам не треба посматрати као један од посебних (селективних) облика туризма, већ сваки облик туризма који доприноси заштити животне средине, социјалном и економском интегритету и унапређивању природних, створених и културних вредности на трајној основи (www.ekorplen.gov.rs). Концепција одрживог туризма треба да буде основа за будући развој свих облика туризма, чије је планирање потребно уз уважавање основних начела одрживости.

Према томе, одрживи развој туризма треба да обезбеди право на туризам и слободу туристичких кретања, задовољавање економских, друштвених и естетских потреба, уз одржавање карактеристика природног и друштвеног окружења и културно-историјског наслеђа. Основни циљ политике одрживог развоја је туризам који ће генерисати довољно средстава (загађивач плаћа трошкове заштите загађивања) за очување и унапређење животне средине, а не масовни туризам по сваку цену, који је имао погубне последице на животну средину (Štetić, 2007, стр. 86–87).

Оптимизација коришћења компоненти животне средине подразумева утврђивање носећег капацитета (*carrying capacity*) туристичке дестинације, односно зонирање туристичких простора према квантитету и квалитету појединих компоненти животне средине (Dulčić, 2001, стр. 330). Другим речима – потребно је утврдити оптималан број туриста који битније не утиче на окружујућу средину одређене туристичке дестинације. Заправо, носећи капацитет подразумева максималан број људи који истовремено користи простор у одређеној дестинацији а да при томе не нарушава физичко окружење и не умањује квалитет туристичког доживљаја (Wall & Mathieson, 2006, стр. 34). Према Светској туристичкој организацији (PAP/PARC, 1997), под носећим капацитетом подразумева се „максималан број туриста који истовремено посећују неку туристичку дестинацију који не доводи до битнијег поремећаја животне средине и битнијег смањења квалитета задовољства туриста“.

За утврђивање носећег капацитета узимају се три основне компоненте или димензије: физичко-еколошка, социо-демографска и политичко-економска. У зависности од карактеристика простора, међусобног односа туризма и окружујуће средине, као и од присутних облика туризма, утицај појединих компоненти је различит (European comision, 2001, стр. 6–7).

Физичко-еколошки сет обухвата све фиксне и флексибилне компоненте природног и културног окружења, као и инфраструктуру. Фиксне компоненте односе се на капацитет природних система, а

флексибилне на инфраструктурне објекте (вода, канализација, превоз, струја и др.). Ниво капацитета за физичко-еколошке компоненте најбоље се очитује преко: прихватљивог нивоа загушења и концентрације у најзначајнијим просторним целинама, максимално прихватљивог губитка природних ресурса, прихватљивог нивоа загађености ваздуха, воде или буке, интензитета коришћења саобраћајне инфраструктуре, коришћења и загушења комуналних објеката и других друштвених погодности који се тичу здравља, безбедности, комуналних услуга и др. Социо-демографска компонента носећег капацитета подразумева утврђивање броја туриста и типова туристичке активности који не угрожавају идентитет локалне заједнице, њихову културу и њихово право на коришћење услуга и других погодности. Такође, социјални носећи капацитет укључује ниво туризма (број посетилаца, компатибилност типова активности) у одређеној дестинацији, без неприхватљивог пада квалитета искуства посетиоца. Политичко-економски сет односи се на утицај туризма на локалну привреду, ниво специјализације, затим на приходе у туризму и питање њихове дистрибуције на локалном нивоу, ниво запослености и сл. (Еуропен комисија, 2001, стр. 13–15). Све чешће се као посебан издаја и психолошки носећи капацитет дестинације. Приликом утврђивања стварног носећег капацитета мора се уважавати сваки појединачни капацитет, посебно њихове утврђене граничне вредности.

Граничне вредности носећег капацитета посебно су значајане за заштићене просторе у којима је, уз максималну контролу броја посетиоца и туристичке инфра и супраструктуре, могуће развијати поједине облике туризма. У заштићене просторе спадају и паркови природе који се према Закону о заштити природе дефинишу

„као подручја добро очуваних природних вредности са претежно очуваним природним екосистемима и живописним пејсажима, намењено очувању укупне геолошке, биолошке и предеоне разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих делатности усклађених са традиционалним начином живота и начелима одрживог развоја” (Службени гласник РС, 2008, 2010).

Са друге пак стране, туризам у заштићеним просторима, без обзира на степен заштите (I, II, III степен), ствара финансијско-економске (пораст трошкова безбедности, запошљавање додатног особља и изградње објеката потребних туристима итд.), друштвено-културне (различити конфликти између туриста, циљева туристичког развоја и резидената) и еколошке трошкове (деградација окружујуће средине, губитак биодиверзитета итд.).

Према томе, у парковима природе, у зависности од режима заштите, дозвољене су привредне и друге делатности и радње којима

се не угрожавају његова битна обележја и вредности. И управо основни циљ овог рада је да укаже на неке недоследности у туристичком, и другим облицима коришћења простора у парку природе Стара планина.

РАЗВОЈ ТУРИЗМА НА СТАРОЈ ПЛАНИНИ

Почетак заштите животне средине на Старој планини везује се за 1966. годину. Током 1980-их година заштићено је седам специјалних резервата природе и три споменика природе, у општинама Књажевац и Пирот. Укупна површина ових природних екосистема износила је 316 ha.

На предлог Завода за заштиту природе Србије, донета је 1997. године Уредба о заштити парка природе „Стара планина“, којом је ова планина стављена под заштиту као природно добро, од националног значаја и сврстана је у I категорију заштите. На овај начин су сви претходни резервати обједињени и умањене су могућности за деградацију природне средине. Укупна површина заштићене зоне, свих категорија заштите, износи 142.000 ha.

У оквиру заштите Старе планине изведена је Студија заштите парка природе Стара планина, 2003. године, а 2007. урађен је Просторни план подручја парка природе и туристичке регије Стара планина. Усаглашавањем ова последња два документа настао је предлог зонирања Старе планине у три категорије. Зонирање има за циљ да заштити Стару планину од даље девастације и да истовремено дозволи развој скијалишног туризма без већих последица по биодиверзитет.

У делу Просторног плана који обухвата Парк природе, успостављене су следеће зоне заштите (Просторни план 2, 2007):

- зона заштите I степена, са четири засебне целине у централном делу Парка (Сињина–Мирица – 306 ha, Орлов камик–Копрен – 3318 ha, Голема река – 34 ha и Бабин зуб – 22 ha)
- зона заштите II степена, са десет засебних целина од којих треба поменути Свети Никола–Јабучко равниште–Сребрена глава – 12.235 ha
- зона заштите III степена, која обухвата сав остали простор Парка природе.

Како би се усагласиле потребе заштите и туристичке потребе, заштићена зона је смањена са 142.000 ha на 114.332 ha, а територија је подељена на следећи начин: зона I степена заштите заузима 4.160 ha (3,6%), зона II степена заштите заузима 19.679 ha (17,2%) и зона III степена заштите заузима 90.493 ha (79,2%) (Службени гласник РС, 2009).

На основу изнетих података о смањењу заштићених површина није тешко закључити да је економија још једном победила екологију. Смањење територија које су имале неки вид заштите за више од

20%, као и структура преосталих заштићених простора (само 3,65% територије је са I степеном заштите) јасно упућују на то да је заштита и очување биодиверзитета Старе планине стављена у други план у односу на туристичку експанзију овог простора. Водећи се досадашњим искуством у уређењу планинских простора за потребе туризма (Копаоник, Златибор, Тара) и у случају Старе планине могу се очекивати бројне неправилности и непоштовање Просторног плана, уз све негативне последице по животну средину које оваква експанзија доноси.

Просторним планом подручја Парка природе и туристичке регије Стара планина 2008. године ублажени су услови за коришћење простора у зони II степен заштите. Па је дозвољена изградња алпских и нордијских скијалишта (ски-стазе, ски-полигони, ски-путеви, ски-руте, ски-лифтови, жичара, сервисних објекта скијалишта, снежне и сервисне механизације, сервисних путева, сопствених енергетских објеката, миниакумулација и објеката за оснежавање, противпожарних објеката, приступних путева и паркинга на улазима у скијалиште, објеката за обављање делатности на скијалишту, објеката за предах скијаша и санитарно-хигијенске потребе, пратеће инфраструктурне мреже и друго) и сноуборд стаза и паркова, реализација голф и других спортско-рекреативних терена. Очигледно дозвољена је прекомерна урбанизација старопланинског простора, што ће водити деградацији природних екосистема. Најбољи пример је простор Јабучког равништа, на коме је предвиђена изградња неколико хотела са пратећим објектима. На овом простору је 2011. године изграђен хотел "Стара планина" са 146 соба и апартмана и близу 400 лежајева. Поред хотела изграђене су три стазе са гондолом.

Данас су присутна два схватања о будућем економском развоју и коришћењу простора у парку природе Стара планина. Насупрот онима који Стару планину посматрају искључиво као природни ресурс који по сваку цену треба уновчити, има и других (углавном невладиних организација) који покушавају да је заштите или експлоатацију прилагоде њеном биодиверзитету. Пројекат „Прекогранична сарадња кроз управљање заједничким природним ресурсима – Промоција умрежавања и сарадње између земаља Југоисточне Европе“, који је настао у склопу *„Immediate Project Priorities for the Implementation of the Regional Environmental Reconstruction Program – REReP“*, прихваћен је марта 2000. године од стране министара за заштиту животне средине држава Југоисточне Европе. Овај пројекат, између осталог, има за циљ проучавање биодиверзитета Старе планине.

Пројекат је настао на иницијативу Швајцарске агенције за развој и сарадњу, а организован је у три компоненте (Биодиверзитет Старе планине, 2007):

- јачање сарадње на заштити и управљању прекограничним областима, које имају велики значај у заштити биодиверзитета, због чега би била омогућена успешна прекогранична сарадња
- прекогранична размена кадрова из локалних организација с циљем бољег управљања природним ресурсима и унапређење самих организација
- унапређење техничких мрежа ради ефикаснијег управљања изабараним прекограничним областима, и повезивање тих мрежа на регионалном и међународном нивоу.

Реализација пројекта на простору Старе планине започела је 2001. године, када је ова област изабрана од стране локалних REC (Regional Environmental center) канцеларија Србије и Бугарске. Следеће, 2002. године дефинисане су основне активности и циљеви (Биодиверзитет Старе планине, 2007):

- проучавање демографских и економских притисака на планину
- проучавање проблема вода на Старој планини
- проучавање шумарске праксе која је лоше утицала на биодиверзитет
- обука локалног становништва у јачању њихове способности да доносе одлуке
- повећање пажње јавности о вредностима Старе планине
- јачање локалних организација
- израда прегледа диверзитета врста и библиографије о биодиверзитету Старе планине
- израда прегледа врста и станишта која захтевају хитну заштиту.

У току 2007. године израђени су Просторни план подручја парка природе и туристичке регије Стара планина и План развоја туризма на Старој планини са прединвестиционом студијом и физикотехничким карактеристикама скијалишта, чији су наручиоци Министарство за инфраструктуру, Министарство економије и регионалног развоја Републике Србије и Републичка агенција за просторно планирање. Ови планови, иако настали 25 година након претходног из 1982. године, нису ништа квалитетнији, нити су у њима откловене неправилности донете у старијем. И старим и новим планом предвиђена је интензивна урбанизација Старе планине и коришћење за изградњу простора који, попут Јабучког равништа, располажу значајним биоценолошких вредностима. Насупрот томе, зоне I и II степена заштите у свим плановима се помињу као централни простори изградње смештајних капацитета. Стога ће, ради поређења, у наредном излагању бити стављен акценат на Просторни план из 1984. године и указати на несагласност у његовој примени, а затим указати на одступања од новог Просторног плана из 2007. године.

Подручје „Бабин зуб“, обухваћено Просторним планом (Група аутора, 1984), захвата површину од 100,8 km², при чему се ⁴/₅ про-

стире северозападно од линије Миџор–Бабин зуб–Болван–Брезовичка чука, а само $\frac{1}{5}$ на јужним падинама пограничног гребена Старе планине, у сливовима Стрмне, Дебестичке и Црновршке реке. У оквиру подручја, налазе се атари села Туштица и Црни Врх и делови атара Балта Бериловца и Јање. Према новом Просторном плану из 2007. године, Програм развоја туризма је урађен за 192 km^2 , на два локалитета – Јабучко равниште и Лескова (Просторни план 1, 2007).

Према Просторном плану Старе планине из 1982. године, прва жичара требало је да директно повеже Бабин зуб са Коњарником, што је вероватно најгора могућа солуција, јер би на тај начин, јединствени остењаци овог старопланинског врха директно били угрожени. Насупрот томе, ови пунктови су повезани са две краће жичаре, које са источне стране обилазе остењаке Бабиног зуба, пратећи постојеће ски-стазе.

На месту планиране нордијске стазе, изнад планинарског дома, неплански је изграђен хотел, у власништву Електродистрибуције Србије, што недвосмислено говори о непоштовању Просторног плана, односно о стихијској и непланској изградњи туристичких и осталих објеката на Старој планини.

Смучарско-планинарски дом на Бабином зубу, изграђен је 1952. године, на надморској висини од 1.580 m. Од почетних 16 кревета, каснијим дограђивањем капацитети су проширени на 88 лежајева (7 соба у приземљу и на првом спрату и 3 апартмана на другом), трпезарију, кухињу, оставе, купатило, централно грејање. До 1992. године Дом је добијао електричну енергију од генератора. Две линије ски-лифта, од Маркове ливаде према Бабином зубу, постављене су исте године (Стојадиновић, 1999).

Зонирање подручја обухваћеног Просторним планом (Група аутора, 1984), извршено је поделом на А и Б терене. Терени А који се налазе изнад 1.000 m н.в., са површином од 48 km^2 , предвиђени су за развој туризма, рекреацију и спортске активности, као и пољопривредне гране које нису у супротности са наведеним делатностима.

Зона А₁ која обухвата простор до 1.450 m н.в, предвиђена је за изградњу смештајних капацитета, услужног сектора и спортских терена. Зона А₂, до 1.900 m н.в, има најважнију улогу, јер је овде планирана изградња скијашких стаза. Зона А₃ је део зоне А₁, и предвиђена је резерват безопасне дивљачи, односно ловни туризам, чиме би се туристичка сезона проширила и на летње месеце. Према плану последња А₄ зона предвиђена је за развој сточарства (овчарство) и нема већи туристички значај.

На висинама испод 1.000 m нв налази се зона Б, која је такође подељена на пет мањих територија. Разлике између ових просторних целина утврђене су на основу заступљености појединих пољопривредних грана (овчарство, говедарство, повртарство, воћарство), али и других делатности (занаство – израда сувенира).

Зона А₂, која је предвиђена за скијашке стазе, превасходно је оријентисана на северне и северозападне падине Тупанара, Жаркове чуке и Бабиног зуба. Првобитно испитивање ових терена засновано је на квалитету и дужини трајања снежног покривача током зимских месеци. Стазе су трасиране тако да што већом дужином имају експозицију ка северном квадранту, као и да се нагиби крећу од 30 до 60 степени.

Повезивање стаза одрађено је тако да се у што већој мери умањи могућност поновљеног преласка истом стазом, а све у смислу повећања разноврсности понуде за скијаше. Такође, бирани су падине на којима је била могућа изградња широких стаза (просечно 50 m) и на којима земљани радови не изискују превелика улагања.

Пошто на Старој планини нема метеоролошке станице, предвиђања дужине ски-сезоне апроксимативно је израчуната у односу на суседне метеоролошке станице, па ове процене треба примити са резервом. Према овим прорачунима, скијашка сезона у читавој зони скијалишта траје 3 до 3,5 месеца. На висинама изнад 1.400 m н.в., што чини једну трећину поменутог зоне, туристи би могли да уживају у снегу 4 до 4,5 месеци, а на већим висинама и дуже.

На преко 60 km пројектовних стаза са просечним нагибом од 33,4° снег би требало да се задржава најмање 3 месеца годишње. Скијаше би требало да опслужује 7 успињача, укупне дужине 11.200 m. Ради ефикаснијег и дужег коришћења снег изнад 1.400 m, односно 1.700 m н.в., на две жичаре (изнад Мирице и Големе реке) предвиђена је и изградња међустаница (Група аутора, 1984).

Насупрот подацима датим у Просторном плану из 1982. године о дужини скијашке сезоне, откада су изграђене нове стазе снег дебљине преко 30 cm (колико је неопходно за спортове на снегу) ретко се задржавао дуже од 1,5 до 2 месеца. Овакве климатске карактеристике не погодују развоју зимско-спортског туризма на Старој планини и упућују на то да треба обратити већу пажњу на квалитет и дебљину снега у зимским месецима. Уколико се и у наредним годинама настави овакав тренд, економска одрживост изградње зимског центра на Старој планини биће доведена у питање. За поправљање квалитета снега на изграђеним стазама користе се покретни топови за прављење снега. Међутим, њихово коришћење подразумева обезбеђивање довољне количине воде из акумулација и температуру ваздуха од најмање – 3 °C (влажан термометар). ЈП „Скијалишта Србије“ на свом званичном сајту даје карту ски-резорта на Старој планини, на коме се јасно виде две акумулације (на Црновршкој реци и Јабучком равништу) које до сада нису изграђене, а које би требале да задовоље потребе топова за вештачко оснежавање (www.skis.rs/mare). Поставља се питање – која је сврха изградња система за вештачко оснежавање, ако претходно није изграђена неопходна инфраструктура?

Повољан нагиб, дужина и квалитет стаза омогућавају организовање националних, регионалних, а у мањем обиму и такмичења

светског карактера. Просторним планом је предвиђено да се главна скијашка зона изгради у сливу Големе реке. Предвиђена је и изградња нордијских стаза, различитих тежина и дужина, при чему би се главна мрежа стаза налазила на потезу Јабучко равниште – Миџор, максималне дужине једне стазе од 20 km.

Ради одређивања граничних капацитета зоне која је предвиђена за изградњу смештајних капацитета, а која се налази у непосредном контакту са наведеном скијашком зоном, проучени су сви терени са „топлом“ експозицијом према југу, истоку и западу. Од свега тога изузети су терени под шумама, заштићени пашњаци и резервати чисте воде у сливу Црновршке реке. На тај начин добијена је површина од 300 ha на којој је могућа изградња смештајних објеката.

Према неким стандардима, по 1 ha оптималан број стационарних посетилаца износи 60, што значи да је укупан капацитет ове зоне 18.000 кревета. Од овог броја око 7.000 туриста могу бити смештени непосредно уз скијашку зону. Број излетника који се може очекивати у овој зони износи максимално 50% смештајних капацитета, односно 9.000. Сабирањем ове две бројке, добија се укупан број туриста од 27.000, који истовремено могу боравити у овој сабирно-везној зони (Група аутора, 1984).

Према подацима новијег Просторног плана (2007), предвиђени смештајни капацитети у туристичком ризорту износе 22.861 лежај, односно 43.311 на простору планинске зоне. Ако се узме у обзир да је 2007. године, на нивоу Србије, број лежаја износио 112.708 (Статистички годишњак, 2009), јасно је да су предвиђене бројке више пута увећане у односу на реалне могућности. Поред тога, број постојећих лежаја на територији обухваћеној Просторним планом (који је далеко већи од туристичког ризорта) сада износи 754, што је 30 пута мање од планираног броја (Просторни план 1, 2007).

Табела 1. Планирана изградња жичара и скијашких стаза

Table 1. Planned construction of ski lifts and slopes

Сектор	Број главних жичара	Минимална дужина алпских ски-стаза (km)	Минимална површина под стазама (ha)
Голема река	10	30	150
Топли До	9	25	125
Мрамор/Гостуша	6	19	95
Дојкинци/Копрен	7	20	100
Јеловица/Росомач	10	21	105
Сенокос/Сребрна глава	7	28	140
Укупно	49	143	715

Извор: Просторни план 1, 2007.

На основу података о предвиђеним дужинама стаза, површини скијалишта и капацитету жичара, израчунате су граничне вредности капацитета скијалишта о броју корисника услуга, са снежном границом на 1.100 m н.в. Максималан број скијаша је 8.000, од чега је половина стационарних гостију, а другу половину чине излетници (Група аутора, 1984). С друге стране, подаци Просторног плана из 2007. године говоре о максималном 23.061 једновременом скијашу у туристичком ризорту, односно 65.561 у читавој планинској зони (Просторни план 1, 2007). Оваква прогноза не може се сматрати одрживом, јер би после једне сезоне са оваквим бројем туриста биодиверзитет Старе планине био трајно уништен.

Понуђени параметри представљају горње граничне вредности капацитета носивости, које се, с обзиром на то да се ради о изузетно великом броју посетилаца, не могу сматрати у потпуности валидним. Чини се да у условима веома осетљивог биодиверзитета овако велика оптерећеност простора била би погубана за екосистем Парка природе. Зато су, мада и оне предимензиониране, знатно реалније и еколошки прихватљивије граничне вредности изнете у старијем Просторном плану. Наиме, оба просторна плана граничне вредности броја посетиоца одређују на основу генералних норматива, као да се ради о природно потпуно хомогеној средини. Међутим, Парк природе (па и поједине зоне заштите) састоји се из различитих природних целина које немају исти носећи капацитет, с обзиром на различити степен еколошке осетљивости и врсте туристичких активности који се у њима могу упражњавати.

За утврђивање капацитета носивости одређене туристичке дестинације веома су важни, а понекад и одлучујући, политичко-економски параметри. Политичко-економски параметри везани су за доношење економских мера у туризму и инвестиције (Група аутора, 2005).

Посебан значај имају инвестиције у инфра и супраструктуру јер оне могу повећати капацитет носивости и утицати на укупан промет туриста. И управо политичко-економски параметри одлучујући утичу на приоритете изградње инфра и супра структуре и на правце развоја туризма на Старој планини. Само на тај начин може се објаснити неадекватани приоритети изградње појединих објеката у овом туристичком центру. Наиме, изградњу скијашких стаза и жичара, хотела „Стара планина“, није била праћена изградњом адекватних прилазних саобраћајница, објекта за водоснабдевање смештајних, угоститељских капацитета, уређаја за оснежавање, објекта за одвођење отпадних вода (изузетак је хотел „Стара планина“, где су изграђени капацитети за пречишћавање по највишим еколошким стандардима) објектима за снабдевањем електричне енергије и др.

Табела 2. Капацитети туристичке понуде у планинској зони
Старе планине

Table 2. Accommodation capacities in the area of Stara Planina Mountain

	Број лежаја	Број дневних излетника по сезони		Број службених лежаја	Број запослених	Број једновременних скијаша
		зима	лето			
Туристички ризорт	22861	8927	6000	1143	8000	23061
Туристички центри						
Голема река	3200	1530	1000	160	660	3600
Топли До 2	3000	2140	1400	150	600	4000
Мрамор	2000	2720	1800	100	420	4400
Сенокос 2	2500	2530	1700	125	500	4000
<i>Укупно</i>	10700	8920	5900	535	2180	16000
Туристичка насеља						
Коњарник– Бабин зуб	550	920	500	28	140	1200
Ракитска гора	1300	1450	700	65	270	2200
Дојкинци 1	500	2450	1200	25	90	2800
Дојкинци 2	1300	3590	1800	65	260	4100
Врело- Јеловица	1500	850	1700	75	250	1800
Јеловица 1	500	2080	1000	25	90	2200
Росомач 1	1500	2190	1100	75	250	3000
Сенокос 1	1100	1380	700	55	180	2000
<i>Укупно</i>	8250	14910	8700	413	1530	19300
Туристички пунктови						
Гриваљоса 1	300	660	200	15	60	800
Мирица	300	1340	450	15	80	1400
Козарница	300	1790	350	15	60	1800
Топли До 1	300	1790	450	15	70	1800
Гостуша 1	300	1340	450	15	60	1400
<i>Укупно</i>	1500	6920	1900	75	330	7200
<i>Укупно планинска зона</i>	43311	39677	22500	2166	12040	65561

Извор: Просторни план 1, 2007.

Зато израдња пратећих инфраструктурних објеката, посебно саобраћајница, представља једну од најважнијих полазних ставки у

туристичком уређењу Старе планине. Конфигурација терена не дозвољава изградњу саобраћајница на најкраћим деоницама, већ је нужно бирати природно трасиране линије, дуж токова Црновршке, Стрмне и Дебестичке реке. Циљ планера је био не само повезивање Пирота и Књажевца, односно Тимочког и Нишавског региона са Бабиним зубом и планинским центром, већ и укључивање постојећих сеоских насеља у савремену саобраћајну мрежу. На основу наведеног, најлогичнији путни правци које је требало изградити пролазили су кроз села Црни Врх (постојећи асфалтни пут) и Ћуштицу и њене засеоке.

Саобраћајнице скијашке зоне Бабиног зуба данас гравитирају према северу, па се и у будућности може очекивати њихова даља изградња. Друга јужна страна старопланинског гребена припада општини Пирот, али је због претежно јужних експозиција далеко мање интересантна за изградњу скијашких терена. С друге стране, њен топлији положај погодан је за изградњу смештајних капацитета, али и саобраћајница долином Топлодолске реке, која у зимским месецима има мање количине снега, што је предност када је у питању одржавање путева.

Туристичким просторним планом предвиђен је приступ зимско-спортском центру на Старој планини, од стране Калне, преко Инова и Вртовца. Регионални пут преко Инова довео би до Балта Берировца, где је планирана изградња централне дистрибутивне рецепције, која би усмеравала кретање корисника ка Црном врху односно Јабучком равништу преко Ћуштице.

Према Плану у обновљеном Балта Берировцу предвиђен је развој стајског сточарства, као и повртарства. Такође, предвиђено је обнављање напуштених смештајних капацитета у засеоку Мездреја. Црни Врх је последња станица ка туристичком центру, тако да је и овде планирана изградња смештајних капацитета, а примарна делатност била би овчарство.

Главни смештајни центар туристичке зоне Старе планине предвиђени су за добро осунчане терене долине Големе реке. Одавде би један пут водио ка Мирици као последњем, најисточнијем пункту, а други ка Козарници и Коњарнику (једини пункт који је за сада у функцији, одакле полази постојећа четвороседежница ка Бабином зубу). Од Коњарника пут се наставља до Јабучког равништа, које се налази на раскрсници овог пута и пута који из Балта Берировца долази преко Ћуштице. Јабучко равниште захваљујући експозицији и конфигурацији терена представља погодан простор за изградњу смештајних капацитета, а притом је једина локација која гравитира и према Књажевцу и према Пироту, путем који води ка Топлом долу.

Положај туристичке зоне изнад изворишних челенки значајнијих врела, онемогућава директну каптажу извора и коришћење сло-

бодног пада, а у завршној фази планирана је изградња акумулације на Црновршкој реци, у близини Мездреје (Балта Бериловац). Капацитет воде у језеру био би далеко већи од потреба туристичког центра (око 300 l/s) па би се вишак воде користио за водоснабдевање нижих насеља закључно са Калном.

Замишљена је изградња више одвојених канализационих система због дисперзије туристичког центра и насеља. Отпадне воде би требало спровести до система за пречишћавање одакле би вода била испуштана у најближе планинске водотоке. Једино одступање предвиђено је за Црновршку реку, због поменуте акумулације чисте воде, па се испустни крак овог канализационог правца мора спровести низводно од вештачког језера.

Пошто је Црновршка река заштићена као резерват чисте воде, предвиђена је изградња овог канализационог система пре било каквих радова на уређењу туристичког центра, како би се отклонили сви непредвиђени еколошки проблеми у току саме изградње (Група аутора, 1984).

Чињеница да постављање канализационог система у долини Црновршке реке није ни започело, а да су скијашке стазе, хотели и планинарски дом већ изграђени, говори да се постојећи просторни планови не поштују.

Можда највећи проблем представља одлагање чврстог отпада, јер је због велике удаљености од постојећих депонија у Књажевцу и Пироту, финансијски неизводљиво њихово депоновање на поменуте дестинације. Из тог разлога, замишљена је изградња две локације депонија, при чему би Црни врх, Мездреја и Голема река складиштили отпад на једној локацији (Равнобучјанска река), док је друга предвиђена за отпад Јабучког равништа, Ћуштице и Балта Бериловаца на обали Стрмне реке. На обе локације је предвиђена изградња система за рециклажу (Група аутора, 1984).

Просторним планом из 1982. године, није прецизирано којим редоследом би требало градити туристички центар „Бабин зуб“ већ су дате две могућности. Према првој, изградњу је требало започети на потезу Големе реке. Локација Големе реке је веома повољна, јер се налази у близини асфалтног пута и села Црни Врх и Балта Бериловац, а има и лакшу могућност водоснабдевања путем слободног пада са изворишних челенки. Негативна страна ове локације је потреба за првобитном изградњом комплетне канализационе мреже, због заобилажења поменуте акумулације на Црновршкој реци. Нижи положај Големе реке у односу на Јабучко равниште, негативно би се одразио због долиноског положаја који није посебно атрактиван, нарочито у летњим месецима.

Јабучко равниште као друга солуција има негативну страну јер је замишљена као претежно летња туристичка зона и нема атрактивних падина за изградњу скијашких стаза. Да би се овај проблем

донекле умањило, Јабучком равништу је прикључен и потез самог Бабиног зуба према Коњарнику. Након више јавних расправа дошло се до закључка да је Јабучко равниште са Бабиним зубом боља локација, под условом да се изгради асфалтни пут по дужијој траси, преко Црног врха, а не преко Ћуштице, како се не би запоставила Голема река, као перспективна локација. Такође је акценат стављен и на сарадњу књажевачке општине са Пиротом, које најлакше комуницирају преко Јабучког равништа и села Топли До.

Од наведених циљева, предвиђених Просторним планом из 1982. године, изграђена је регионална саобраћајница до Јабучког равништа, која квалитетом и ширином не одговара предвиђеној фреквенцији саобраћаја. Електромрежа је проширена, у завршној фази је изградња водоводне мреже (Дојкинци), а изграђено је за потребе хотела савремено постројење за пречишћавање отпадних вода.

Уређење и коришћење површинских вода строго је регулисано Просторним планом, како би се у што већој мери заштитио осетљиви екосистем Старе планине. У те сврхе осмишљено је неколико категорија биотопа, са различитим нивоима заштите, у зависности од његове осетљивости и значаја: строги природни резервати, строга заштита тла, резервати чисте воде, пашњаци и голети, шума, ливаде и остале надземне воде (Група аутора, 1984).

ЗАКЉУЧАК

Концепт одрживог развоја у заштићеним просторима, као што су паркови природе, подразумева економску ефикасност, друштвену једнакост и еколошку одрживост. Економска ефикасност подразумева обезбеђење максималних финансијских бенефита уз оптимално коришћење природних и антропогених ресурса. Друштвена једнакост подразумева очување и промовисање социо-културног идентитета домицилног становништва и побољшање његовог економског статуса. Еколошка одрживост подразумева рационално коришћење расположивих туристичких ресурса. Другим речима, одрживи туризам треба да функционише као тржиште где постоји равнотежа између купаца и продаваца специјализованих добара и услуга, где обе стране сматрају да су локална еколошка равнотежа и добробит домицилног становништва исто толико важни као и задовољавање потреба туриста. Заправо, одржив развој мора да буде усклађен са потребама људи са једне и еколошким ограничењима природне средине са друге стране. Развој туризма мора бити вођен пажљиво координираном и испланираном политиком, која није заснована само на финансијским ефектима, већ и принципима који ће обезбедити благостање садашњим, али и будућим генерацијама (Goeldner & Ritchie, 2006, стр. 442–443).

Стара планина је једна од већих планинских система у Европи, која још увек није туристички валоризована. Овај гранични део Старе планине, као изразито погодан простор за изградњу интегралног међуграничног пројекта, у виду зимске и летње планинске дестинације, до сада је био изван интереса и српских и бугарских инвестиционих планова. На Старој планини, због њених морфолошких карактеристика, постоје јединствени пејсажи као на ретко којој планинској дестинацији у Европи. Крајолици Старе планине смештени су у релативно доступном и питомом простору који има културу и традицију и који може обезбедити одмор и опуштање. С тим у вези, Стара планина постаје не само погодан простор за развој туристичке инфраструктуре, него и за развој целогодишњег туризма.

Све велике планинске дестинације по правилу имају развијен ланац туристичких атрактивности у свом окружењу. На растојању од сат времена вожње аутомобилом, почев од Ниша на југозападу, до Зајечара на северу, налазе се бројне културне и природне атракције, а тиме и могућност проширења туристичке понуде.

Ови потенцијали су у фази тржишног оживљавања, па ће реализацијом пројекта везаних за Парк природе Стара планина њихове атрактивности доћи до пуног изражаја. У том смислу Стара планина са својим окружењем има све претпоставке да развије шири дестинацијски туристички спектар вредности, по узору на друге планинске дестинације.

У случају Старе планине постоје недвосмислени разлози за највишу приоритизацију овог пројекта, јер у Србији нема туристичког пројекта који на дуги рок има тако велике привредне потенцијале.

Полазећи од претходно дефинисаних атракција и потреба савремених туриста, може се закључити да Стара планина има потенцијал за креирање широке палете туристичких производа намењених клијентели различитих демографских карактеристика и платежних могућности: летњи одмор за породице и старије парове у комбинацији с велнесом односно летњим рекреативним активностима (пешачке туре, брдски бициклизам, школа слободног пењања, пецање и сл.), зимски одмор на снегу за породице с децом и младе парове у форми класичног скијашког одмора, зимски или летњи викенд одмор, комбинације с велнесом и сезонским рекреативним активностима (нордијско и алпско скијање, пешачке туре, брдски бициклизам, слободно пењање и сл.), конгресни туризам, мање конференције, пословни састанци и радионице, углавном ван главне летње и зимске сезоне, специјална интересовања (пецање, бициклизам, јахање, оријентационо трчање, посматрање ретких примерака флоре и фауне и сл.).

Насупрот поменутиим предностима, стоје и ништа мање важни недостаци који успоравају туристичко унапређење овог планинског простора: непрепознативост Србије у туризму, недостатак светских

туристичких стандарда, лоша економска ситуација региона, неповољна старосна структура домицилног становништва, дефицит стручних кадрова, недовољна заштита природних и културних атракција и недостатак локалних покретача туристичког развоја (План развоја туризма на Старој планини, 2007).

Слично Копаонику и на Старој планини смештајни и други угоститељски капацитети граде се на већим надморским висинама поред самих скијашких стаза. У развијеним зимским туристичким центрима Европе, централне туристичке зоне грађене су у подножјима планинских врхова, са којима су повезане жичарама. На Копаонику је већина смештајних капацитета изграђена поред самих скијашких стаза. Оваква градња поред бројних еколошких, организационих и инфраструктурних проблема, условила је и читав низ недостатака.

Све ово наводи на закључак да ће изградња туристичког центра на Старој планини незнатно утицати на побољшање економског стања и нарочито демографске слике околних села. Најбољи пример је нови хотел „Стара планина“, у коме је већина запослених из Књажевца (и других градова у региону), а не из околних села, која су демографски испражњена и са веома неповољном старосном структуром. Поред тога, демографски испражњена села у којима су предвиђени смештајни капацитети немају адекватну инфраструктуру.

Као последица неразвијене и неизграђене инфраструктуре, почетак пословања хотела „Стара планина“ прате бројни проблеми који су везани за перманентне рестрикције електричне енергије и воде, као и друге организационе проблеме. Из тих разлога хотел је током шпице туристичке сезоне радио са половином смештајних капацитета. Ово је најбољи пример да изградњу туристичких објеката није пратила адекватна изградња пратеће инфраструктуре. Очигледно развој туризма на Старој планини прате многобројни еколошки и економски проблеми који угрожавају даљи развој ове туристичке дестинације. Ови проблеми су последица стихијског туристичког развоја, који ће се због перманентног мењања стратегија развоја и решавања круцијалних проблема дестинације „у ходу“, наставити и будућности. Нерешени инфраструктурни проблеми угрожавају предвиђену изградњу хотелских капацитета на Јабучком равништу.

Просторни планови развоја туризма на Старој планини у знатном степену су занемаривали географске (клима, снежне падавине, рељеф, осетљивост биодиверзитета, оптимални капацитет планинског простора, демографска структура) и економске параметре (потражња за новим ски-резортима, стање на српском туристичком тржишту, квалитет услуга, обим финансирања, радна снага), који на најбољи начин указују на оправданост изградње новог зимског центра на простору Србије. Предвиђања о потребним смештајним капацитетима, броју

потенцијалних скијаша и туриста су предимензионирана, нереална и неодржива. Ако се имају у виду потребна улагања у саобраћајну и другу инфраструктуру, близина реномираних скијашких центара (Копоник, Златибор, Банско и др.), дужина и квалитет скијашке сезоне, оправдано се поставља питање будућег сценарија туристичког развоја Старе планине као зимске – скијашке туристичке дестинације. Досадашњи, стихијски и неорганизовани развој није донео очекиване економске ефекте за локалну заједницу, а угрозио је природне атрактивности и биодиверзитет Парка природе Стара планина.

ЛИТЕРАТУРА

- Vukanić, B. (2010). Da li je održivost upitna?. *Arta turistica nova*, 4(1), 1-8.
- Goeldner, C. & Ritchie J. (2005). *Tourism – Principles, Practices, Philosophies*. Hoboken: John Wiley&Sons.
- Годишњак Заједнице удруженог рада за пословно планску сарадњу за развој и уређење Старе планине, *Стара планина '82–'83*, Књажевац, (1984)
- Grupa autora. (2005). *Održivi razvoj turizma*. Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment.
- Dulčić, A. (2001). *Upravljanje razvojem turizma*. Zagreb: Mate.
- Ђорђевић, Д. (2010). *Мозгућности и ограничења развоја туризма у пограничним подручјима према Бугарској*. Докторска дисертација – рукопис
- European comision. (2001). *Defining, Measuring and Evaluating Carrying Capacity in European Tourism Destinations*. Athens: Environmental Planning Laboratory of the University of the Aegean.
- Просторни план подручја парка природе и туристичке регије Стара планина (1) - Предлог Просторног плана*. (2007). Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Влада Републике Србије.
- Kripendorf, J. (1986). *Putujuće čovečanstvo*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- План развоја туризма на Старој планини са прединвестиционом студијом и физичкотехничким карактеристикама скијалишта*. (2007). Министарство економије и регионалног развоја Републике Србије.
- Mckercher, B. (2003). *Sustainable Tourism Development – Guiding Principles For Planning And Menagement*. Bishkek: presentation to the national seminar on sustainable tourism development.
- PAP/PARC, *Guidelines for Carrying Capacity Assessment for Tourism in Mediterranean Coastal Areas*. Priority Actions Programme. (1997). Split: Regional Activity Centre, 1–62.
- Биодиверзитет Старе планине у Србији*. (2007). Регионални центар за животну средину.
- Статистички годишњак*. (2009). Београд: Републички завод за статистику.
- Закон о заштити природе*, Службени гласник 36/09 и 88/10, (2009, 2010)
- Уредба о заштити парка природе „Стара планина”*, Службени гласник 33/9, (2009)
- Стојадиновић, Б. (1999). *Књажевац у појмовима – завичајни лексикон*. Едиција „Завичај“, књ. III. Књажевац: Јавно информативно предузеће.
- UCN, *Guidelines for Protected Area Management Categories*. UK: Switzerland and Cambridge. 1–75. (1994)
- Štetić, S. (2007). *Posebni oblici turizma*. Beograd: Privatno izdanje.
- Wall, G. & Mathison, A. (2006). *Tourism: change, impacts and opportunities*. Harlow: Pearson Education Limited

Коришћени сајтови:
www.senort.org.
www.ekoplen.gov.rs
www.skis.rs/mape

Vukašin Šušić, Dejan Ž. Đorđević, University of Niš, Faculty of Economics, Niš

TOURIST RESORT ON STARA PLANINA MOUNTAIN – ECOLOGICAL OR ECONOMIC FAILURE?

Summary

A proper tourism policy implies optimal development of the tourism sector while preserving natural and cultural resources. That is why planning is crucial to achieving sustainable development and environmental preservation and to supporting tourism development that protects and enriches the surrounding environment. The optimal policy of tourism development should provide: increased economic effects of tourism and improved standard of living for the domicile population; development of infrastructure and superstructure; tourism development consistent with the tourism potential of destinations; development policy in accordance with the social, economic, and cultural philosophy of the government and the domicile population; the highest level of visitor satisfaction. The essence of tourism policy is not to meet individual but general social interests, which some participants in the tourist market cannot perceive optimally.

The principles of optimal policy and planning in the spatial plans of the Nature Park "Stara Planina" are not adhered to in numerous segments. In fact, even though the Regulation for the Protection of Stara Planina designates the mountain as a natural resource of national significance and classifies it as category I, areas surrounding the mountain are significantly degraded by uncontrolled construction of infrastructure and tourist facilities. In addition, recommendations from the spatial plan were also ignored. They explicitly state that ski resorts and accommodation facilities must be built only in protection zones II and III, and outside of zone I.

Undoubtedly, Stara Planina Mountain has the potential to create a wide range of tourist products for clients with various demographic features and purchasing power. However, aspects such as: unrecognizability of Serbia in tourism; lack of international tourism standards; unfavourable economic conditions in the region; extremely negative demographic trends; deficit of qualified personnel; unfavourable weather conditions; inadequate protection of natural attractions; etc. raise the following question: is it economically and environmentally reasonable to build a big mountain tourist centre in this part of Europe?